

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ RƏNG ADLARI İLƏ FORMALAŞAN FRAZELOGİZMLƏR

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi
və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Aysel Məhəmməd qızı Şabanova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
İkram Ziyad oğlu Qasimov

Elmi məsləhətçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Arif Rza oğlu Hüseynov

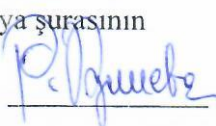
Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Eldar Rizvan oğlu Piriyeu

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sahilə Bağır qızı Mustafayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Şəfiqə Mütəllim qızı Məhərrəmovə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:



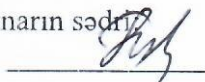
filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:



filologiya elmləri doktoru, professor
Nəsirəğa Şahmurad oğlu Məmmədov

Elmi seminarın sədri:



filologiya elmləri doktoru, professor
Tamilla Həsən qızı Məmmədova



İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dildə özünəməxsus mövqeyi, işlənmə tezliyi, ifadə zənginliyi, üslubi rəngarəngliyi və digər xüsusiyyətləri ilə seçilən frazeologizmlərin hərtərəfli öyrənilməsi, onlara xas olan səciyyəvi əlamətlərin müəyyənləşdirilərək təhlilə cəlb edilməsi öz aktuallığı və müasirliyi ilə seçilir. Məsələnin müxtəlif tipoloji və geneoloji qrupa daxil olan Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında tədqiq edilməsi isə mövzunun aktuallığını daha da artırmış olur.

Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemi müxtəlif parametrlər əsasında ayrı-ayrı tədqiqatlarda bu və ya digər dərəcədə araşdırmaya cəlb olunsa da, bu dil vahidlərinin rəng adları əsasında formalaşan növləri, onların spesifik xüsusiyyətləri geniş və hərtərəfli şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bu baxımdan “Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər” adlı dissertasiya işinin aktuallığı ilə seçildiyi bir daha üzə çıxmış olur. Müxtəlif tipoloji qrupa daxil olan Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji vahidlərin ifadə imkanları və formalaşma xüsusiyyətləri arasında fərqli cəhətlərlə yanaşı bir çox orta q xüsusiyyətlər də özünü göstərir ki, bu xüsusiyyətlərin tipoloji müqayisə rolu ilə tədqiqata cəlb edilməsi də mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən hesab edilə bilər. Çünki müqayisə olunan hər iki dildə frazeologizmlər həmin dil daşıyıcılarının milli təfəkkürünün, həyata baxışının, dünyagörüşünün məhsulu olmaqla xarici aləmə münasibətini özündə əks etdirir. Rus dilçisi V.Teliyanın təbirincə desək, “dilin frazeoloji fondu, onun linqvokulturoloji və milli xüsusiyyətlərinin güzgüsüdür”¹. Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər də bu baxımdan istisna deyil və məhz buna görə də mövzunun bu istiqamətdə araşdırılması aktuallığı ilə seçilir.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də frazeologiyanın semantik sahələrindən biri olan rəng adları əsasında formalaşan frazeologizmlərin Azərbaycan və ingilis dili materialları

¹Телия, В.Н. Фразеология в контексте культуры / В.Н.Телия. – Москва, – 1999. – с 7.

əsasında tipoloji müqayisə yolu təhlil olunaraq araşdırmaya cəlb edilməsi və bu zaman oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilərək təhlil edilməsidir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmeti isə Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adlarının iştirakı ilə yaranan frazeologizmlər və onların linqvistik təhlilidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlərin linqvokulturoloji, struktur-qrammatik, semantik, eləcə də funksional-üslubi xüsusiyyətlərini müqayisə etmək və hər iki dildə olan tərkibində rəng adları işlənən frazeologizmlər arasında fərqli və oxşar xüsusiyyətləri müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək lazım gəlir:

- Azərbaycan və ingilis dillərində frazeologiya elminin inkişaf dinamikası haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq;

- Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmləri linqvokulturoloji xüsusiyyətlərin inikası kimi tədqiq etmək;

- tərkibində rəng adları işlənən frazeologizmlərin metaforik və metonimik səciyyəsinə koqnitiv nöqtəyi-nəzərdən təhlil etmək;

- Azərbaycan və ingilis dillərində tərkibində rəng adları işlənən paremioloji vahidləri frazeologiya elminin tərkib hissəsi kimi müqayisəli şəkildə tədqiq etmək;

- müqayisə olunan dillərdə rəng adlarının iştirakı ilə yaranan frazeologizmlərin işlənmə dairəsi və mənbələrini tədqiq etmək;

- Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlərin tərcümə yollarını araşdırmaq və bu prosesdə qarşıya çıxan problemləri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində müqayisəli-tipoloji, müqayisəli-tarixi, təsviri, eləcə də induktiv-deduktiv metoddan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Müqayisə olunan dillərdə frazeologizmlərin xüsusi bir hissəsini rəng adları ilə formalaşanlar təşkil edir.

2. Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlər

həmin dillərin daşıyıcılarının ayrı-ayrı rənglərə münasibəti, etnokulturoloji xüsusiyyətləri əsasında formalaşmışdır.

3. Hər iki dildə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər müəyyən tematik qruplara bölünür.

4. Koloristik frazeologizmlər müqayisə olunan dillərdə struktur xüsusiyyətləri ilə seçilir.

5. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər metaforik və metonimik səciyyəsi ilə seçilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tipoloji baxımdan müxtəlif qruplara daxil olan Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemi müxtəlif istiqamətlərdən araşdırmaya cəlb edilsə də, rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər tipoloji müqayisə rolu ilə ilk dəfə bu tədqiqat işində xüsusi olaraq sistemli şəkildə təhlil edilir. Müqayisəli tədqiqat bizə Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlərin struktur və semantik baxımından oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə, onlar haqqında geniş təsəvvür yaratmağa kömək edir. Bu tədqiqat işində koloristik frazeologizmlər ilk dəfə olaraq antroposentrik paradigma çərçivəsində tipoloji müqayisə yolu ilə araşdırmaya cəlb edilmişdir. Bununla yanaşı, müqayisə olunan dillərdəki metaforik və metonimik səciyyəli koloristik frazeologizmlər də ilk dəfə olaraq bu tədqiqat işində ənənəvi yanaşma ilə bərabər, koqnitiv aspektdən təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu tədqiqat işində Azərbaycan və ingilis dilçiliyində frazeologiya elminin tarixi və inkişaf dinamikası, eləcə də frazeologiyanın tədqiqat obyektinə müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində koloristik frazeologizmlərin müxtəlif meyarlar baxımından təsnifatı verilmiş və onların funksional-üslubi xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Dissertasiya işində, həm də rəng adları ilə formalaşan metaforik və metonimik səciyyəli frazeologizmlər koqnitiv yanaşmadan istifadə olunaraq təhlil edilmiş və onların tərcümə prosesində istifadə olunan üsulları tədqiq edilmişdir. Bu xüsusiyyətlər həmin tədqiqat işinin elmi müddəalarından frazeologiyaya aid aparılacaq araşdırmalarda nəzəri mənbə kimi istifadə olunmasına imkan verməklə nəzəri baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu sübut edir.

Dissertasiya işində təqdim olunmuş materialdan istər ingilis, istərsə də Azərbaycan dilində verilmiş nümunələrdən leksikologiya, üslubiyyat, eləcə də müqayisə olunan dillərin hər ikisi ilə bağlı olan praktik nitq dərslərində istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmiş, onun əsas müddələri müəllifin respublikada və xaricdə çap olunmuş 13 məqaləsində və respublika və beynəlxalq səviyyəli 9 tezisində öz əksini tapmışdır. İşin əsas məzmunu ilə bağlı kafedra iclaslarında, respublika və beynəlxalq konfranslarda məruzə ilə çıxış edilərək müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ibarətdir. Giriş – 4 səhifə, 6.672 işarə, I fəsil – 46 səhifə, 87.074 işarə, II fəsil – 30 səhifə, 52.634 işarə, III fəsil – 34 səhifə, 61.512 işarə, nəticə – 5 səhifə, 8.831 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı – 15 səhifə, 21.508 işarədən ibarət olmaqla, dissertasiyanın ümumi həcmi 135 səhifə, 240.632 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metod və mənbələri, obyekt, tədqiqatın predmeti, müdafiyyəyə çıxarılan müddəalar, tədqiqatın aprobasiyası və dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə “Azərbaycan və ingilis dillərində frazeologizmlərin formalaşmasında rəng adlarının rolu” adlanır. Bu fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslinin “Müqayisə olunan dillərində frazeologiya elminin inkişaf dinamikası və frazeologizm anlayışı” adlanan I yarım fəslində Azərbaycan və ingilis dilçiliyində frazeologiya elminin inkişaf

dinamikasını araşdırmağa çalışmışıq. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində frazeologizmlər hələ qədim zamanlardan dildə mövcud olmuşdur. Lakin frazeologiya müstəqil elm sahəsi kimi XX əsrin əvvəllərindən formalaşmağa başlamışdır. İngilis dilçiliyində frazeologiya haqqında ilkin tədqiqatlar L.P.Smit (1925), W.J.Ball (1947) və E.Partdridge (1947) tərəfindən aparılmışdır. Lakin bu tədqiqatlarda frazeologizmlərin bütün xüsusiyyətləri öz əksini tapmamış, onlar hərtərəfli şəkildə araşdırılmamışdır. Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya haqqında ilkin məlumatlar B.Çobanzadə və F.Ağazadənin birlikdə yazdıqları “Türk qrameri” (1930) dərsliyində leksikologiya bölməsində verilmişdir. Frazeologiyayı müstəqil bölmə şəklində isə ilk dəfə M.Hüseynzadə özünün “Müasir Azərbaycan dili” (1953) dərsliyində təqdim etmişdir. İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis və amerikan frazeologiyasının inkişafına Sovet dilçiliyinin təsiri olmuşdur. Frazeologiyaya dair yazılmış ədəbiyyatları tədqiq edərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, frazeologiya elmi və frazeologizm anlayışı haqqında əsaslı məlumatların əks olunduğu ilk mənbə 1946-cı ildə rus dilçisi V.Vinoqradovun yazdığı “Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины” adlı tədqiqat işi olmuşdur². Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya sahəsinin inkişafında F.H.Hüseynov, M.Tağıyev, A.Məmmədli, S.Cəfərov, A.Qurbanov, Ə.Hacıyeva və digər dilçilərin rolu olmuşdur.

İngilis və amerikan dilçiliyində frazeologiya elminin və frazeologizm anlayışının hərtərəfli şəkildə araşdırılması XX əsrin 80-cı illərindən başlayır. M.Hallidey, C.Rayt, E.Kovie və digər alimlərin tədqiqatları İngiltərə və Amerikada frazeologiya sahəsini inkişaf etdirmişdir. P.Kovie (Cowie) frazeologizmləri iki yerə ayırırdı: 1) idiomlar (idioms) – bu qrupa daxil olan frazeologizmin mənasını müəyyənləşdirmək, onun etimologiyasını bilmədən mümkün deyil. Çünki, onu təşkil edən elementlərin heç biri həqiqi mənada işlənməmişdir. 2) yarım idiomlar (semi-idiom) - burada mənanı müəyyənləşdirmək nisbətən asandır, çünki, burada frazeologizmi

² Виноградов, В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В.Виноградов. – Москва: Наука, – 1977. – с. 118-139.

təşkil edən elementlərdən heç olmasa biri həqiqi mənada işlənir³. Digər dilçi Jon Wright 1999-cu ildə yazdığı "Idioms Organizer" adlı kitabında idiomların üç əsas xüsusiyyətini qeyd edir: 1) idiomlar dildə hazır şəkildə mövcud olur, onu ayrı - ayrı fərdlər yarada bilməz; 2) idiomlar məcazi mənada işlənir və öz həqiqi mənasından uzaqlaşır; 3) əksər hallarda idiomlar quruluşca dəyişməz qalır⁴.

Göründüyü kimi, ingilis və amerikan dilçiləri öz konsepsiyalarının əsasını rus dilçiliyindən götürür və frazeoloji vahidləri oxşar şəkildə izah edirlər. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, frazeologiyanın bir elm sahəsi kimi formalaşmasında əvvəl sovet, sonralar isə rus dilçiliyinin əvəzsiz rolu olmuşdur.

Bu fəsildə həm də frazeologiya elminin tədqiqat obyektini müəyyənləşdirməyə çalışmışıq. Belə ki, frazeologiyanın tədqiqat obyektini haqqında dilçilər yekdil rəyə sahib deyillər. Onlardan bir qismi (N.N.Amosova, Z.K.Tarlanov, M.Tağıyev, H.Bayramov və s.) tədqiqat obyektinə yalnız sözə ekvivalent olan sabit söz birləşmələrini aid etsə də, digər qrup dilçilər (V.Vinoqradov, N.M.Şanskiy, A.Qurbanov, S.Cəfərov, Z.Əlizadə, Ə.Hacıyeva və s.) bu məsələyə daha geniş prizmadan yanaşaraq, buraya sabit söz birləşmələrindən əlavə, atalar sözləri, zərb məsəlləri, tapmacaları və s. aid edirdilər.

Dilçilikdə mübahisəli olan digər bir məsələ də frazeologiya elminin obyektinin müxtəlif dilçilər tərəfindən fərqli terminlərlə ifadə olunmasıdır. Dilçilərin bir qismi "sabit söz birləşməsi", bir qismi "idiom", başqa bir qismi isə "frazeoloji birləşmə" terminindən istifadə etmişlər. Analoji hal ingilis dilçiliyində də mövcuddur. İngilis dilçiləri "set phrase", "phraseological unit", "fixed word groups" və s. terminləri işlətməmişlər. Lakin bu terminlərin heç biri ayrı-ayrılıqda frazeologiyanın tədqiqat obyektinin bütün xüsusiyyətlərini əks etdirmir. Onu da qeyd lazımdır ki, bu terminləri dilçilərin böyük əksəriyyəti sinonim hesab edir, onların hamısının təxminən eyni anlayışı ifadə etdiyini vurğulayır. Lakin, bu terminlər arasında müəyyən mənə fərqləri də mövcuddur. İngilis, yaxud amerikan frazeoloji ədəbiyyatına nəzər salsaq, görərik ki, bu elmin

³ Cowie, E.P. *Phraseology (Theory, Analysis and Applications)* / E.P.Cowie. – London: Oxford University Press, – 2001. – p. 21.

⁴ Wright, J. *Idioms Organiser* / J.Wright. – Boston: Thomson Heinle, – 2002. – p. 86

tədqiqat obyektini kimi əksər hallarda “idiom” göstərilir. Onlar bu termin altında milli xüsusiyyətlərə malik, obrazlı şəkildə ifadə olunmuş bütün məfurları – sabit söz birləşmələri, atalar sözləri, məsəllər və s. nəzərdə tuturlar. Ayrı-ayrı lüğətlərə müraciət edərək, bu terminin mənasını müəyyənləşdirməyə çalışsaq: İdiom – yalnız müəyyən bir dilə xas olan və mənası tərkib hissələrini təşkil edən sözlərin ayrı-ayrılıqda götürülən mənası ilə düz gəlməyən, parçalanmayan söz birləşməsi; ifadə, ibarə, təbir⁵. Analogi izah ingilis dilli lüğətlərdə də mövcuddur: İdiom – a group of words whose meaning is different from the meanings of the individual words⁶. Amma bu tərif frazeologiyanın tədqiqat obyektinə daxil olan bütün söz birləşmələri və ifadələrə aid etmək olmaz. Bu terminlərin əksəriyyəti yalnız söz birləşməsi şəklində olan frazeoloji vahidləri ifadə edir. Lakin frazeologizmin tədqiqat obyektinə yalnız söz birləşmələri deyil, cümlə şəklində olub, bitkin fikir ifadə edən atalar sözü, məsəllər və s. aiddir. Beləliklə, biz bunları ümumiləşdirərək, tədqiqat zamanı "frazeologizm" terminindən istifadə edəcəyik. Bu isə o deməkdir ki, frazeologiyanın tədqiqat obyektini frazeologizmdir. Frazeologizm dedikdə biz dildə işlənən bütün sabit söz birləşmələrini, idiomları, atalar sözləri, məsəl və hikmətli sözləri, başqa sözlə bütün frazeoloji vahidləri nəzərdə tuturuq.

Dissertasiyanın bu yarım fəslində frazeologizmlərin yerinə yetirdikləri funksiyalar da araşdırılır. Frazeologizmlər şəraitdən asılı olmayaraq kommunikativ, nominativ və koqnitiv funksiyaları həyata keçirir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin ikinci yarım fəslini **“Paremioloji vahidlərin frazeologiya elminin tərkibində öyrənilməsi”** adlanır və burada paremioloji vahidlərin frazeologiya elmində rolu izah edilir. Paremioloji vahidlər dedikdə biz atalar sözü, məsəllər, tapmacalar və digər vahidləri nəzərdə tuturuq. Atalar sözləri və zərbi-məsəllər frazeoloji vahidlər sistemində xüsusi lay

⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti 4 cilddə, II cild Bakı: Şərq - Qərb, 2016, s. 429

⁶ Oxford advanced learner's dictionary 8th edition // – Oxford University Press, – 2011. – p. 876

təşkil edib bitmiş fikri ifadə edən cümləşəkili ifadələrdir⁷. Paremioloji vahidlər xalqın həyat tərzinin, adət-ənənəsinin, milli təfəkkürünün obrazlı inikası olub, özündə linqvokulturoloji xüsusiyyətləri birləşdirir. Dissertasiyanın bu hissəsində paremioloji vahidlərin qədim zamanlardan müasir dövrə qədər olan inkişaf prosesindən bəhs edilir və paremiologiya sahəsində tədqiqat aparən alimlərin adı qeyd edilir. Azərbaycan dilçiliyində Ə.Hüseynzadə, İ.İbrahimov, Z.Əlizadə, İ.Həmidov, ingilis dilçiliyində isə C.Apperson, A.Teylor, V.Mayder və digərlərini misal gətirmək olar. Burada əsas məsələ paremiologiyanın frazeologiya elmi ilə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsidir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, müqayisə olunan dillərdə dilçilərin bir qismi atalar sözü və məsəlləri frazeologiyanın tərkibinə daxil etsə də, digərləri paremioloji vahidlərin frazeologiyadan kənarında öyrənilməsinin tərəfdarıdırlar. Burada paremioloji vahidlərlə frazeologizmlər arasında olan fərqli və oxşar xüsusiyyətlər qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Belə ki, frazeologizmləri nitq hissələri ilə ifadə etmək mümkün olsa da, paremioloji vahidləri bir nitq hissəsi ilə ifadə etmək çətin olur; atalar sözü və məsəllər əsasən cümlə şəklində qurulur və cümlənin struktur əlamətlərindən seçilmirlər. Onlar frazeoloji vahidlərdən fərqli bitmiş bir fikri ifadə edir və bitkin intonasiyaya sahib olurlar; atalar sözü və məsəllərin əsasında dərin mənə və ibrətamiz fikir dayanır; frazeoloji vahidlər hər hansı bir məhfumu ifadə etsə də, atalar sözü və məsəllər daha geniş anlayışları təsvir etmək üçün işlədilir; atalar sözü və məsəllər hər hansı mənəvi keyfiyyəti aşılamaq, öyüd-nəsihət vermək məqsədi ilə işlədilir, başqa sözlə desək, onlar didaktik səciyyə daşıyır. Frazeoloji vahidlər isə belə bir mənə ifadə etmir. Bununla belə, frazeoloji və paremioloji vahidlər arasında oxşar xüsusiyyətlər də vardır. Paremioloji vahidlər də, frazeologizmlər kimi, sabit söz birləşmələridir; onların hər ikisi dildə hazır şəkildə mövcud olur, bu və ya digər xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini və s. özündə əks etdirir; həm paremioloji vahidlər, həm də frazeologizmlərin tərkibi sabit olur. Buradan belə nəticəyə gəlinir ki,

⁷ Əlizadə, Z.Ə. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı / Z.Ə.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – s. 61-63.

paremioloji vahidlər də frazeologiya elminin tədqiqat obyektinə daxildir və ümumi şəkildə frazeologizm adlandırıla bilər.

Dissertasiyanın birinci fəslinin üçüncü yarım fəslə **“Müqayisə olunan dillərdə rəng adlarının iştirakı ilə yaranan frazeologizmlərin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri”** adlanır. Burada ingilis və Azərbaycan dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Azərbaycan və ingilis dillərində xeyli sayda rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Həmin frazeologizmlər xalqın milli təfəkkürünün, düşüncə tərzinin, habelə tarix və mədəniyyətinin inikası kimi özünü göstərir. Dissertasiyanın bu hissəsində ağ, qara, qırmızı, yaşıl, göy (mavi), qəhvəyi, çəhrayı, narıncı, bənövşəyi, qızılı və gümüşü rənglərin ifadə etdiyi mənalar, eləcə də bu rənglərin iştirakı ilə formalaşan frazeologizmlər müqayisəli tədqiqata cəlb edilmişdir. Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin müqayisəli tədqiqindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ayrı-ayrı rənglər ingilis və Azərbaycan dillərində bəzən oxşar, bəzən isə tamamilə fərqli mənalar ifadə edə bilərlər. Bu fikirlər verilmiş nümunələr ilə əsaslandırılmışdır. Məsələn, *black sheep* (üz qarası) və *qara yaxmaq* frazeologizmlərində qara rəng oxşar semantika ifadə etsə də, *black Friday* (qara Cümə) və *Qara Yanvar* frazeologizmlərində tamamilə fərqli mənaya malikdirlər. Bu da frazeologizmlərin ifadə etdiyi milli-mədəni xüsusiyyətlərlə bağlıdır.

Dissertasiyanın birinci fəslinin **“Müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin mənə baxımından təhlili”** adlanan IV yarım fəslə müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin mənə baxımından tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, frazeologizmlərin yaranması müxtəlif mənə bəzlər əsasında ola bilər. Bu baxımdan frazeologizmləri şərti olaraq iki yerə ayırmaq olar: dilin öz daxili imkanları hesabına yarananlar və digər dillərdən keçənlər. Bunlardan əlavə ingilis dilində olan frazeologizmlərə dilin digər variantlarından keçən frazeologizmləri əlavə etməklə üçüncü bir qrup da qeyd etmək olar. Dissertasiyanın bu hissəsində qədim latın və yunan dillərindən keçən alınmalardan başlayaraq müasir dövrümüzdə rus, fransız, alman, ispan və s. dillərdən müqayisə olunan dillərə keçən rəng adları ilə

formalaşan frazeologizmlər araşdırılır. Burada o cümlədən dilin öz daxili imkanları hesabına yaranan frazeologizmlər də tədqiq edilir. Dilin daxili imkanları hesabına yaranan frazeologizmlər şifahi xalq ədəbiyyatı janrları olan rəvayətlər, əfsanələr, atalar sözü və məsəllər, eləcə də yazılı ədəbiyyat, yəni bir sıra yazıçı və şairlərin dilin frazeoloji fonduna təsiri nəticəsində dilə keçmişdir. Burada hər bir mənbədən dilə daxil olan frazeologizmlərə nümunələr verilir. Azərbaycan və ingilis dillərinə həmçinin Bibliya və Qurani Kərim vasitəsilə də xeyli sayda frazeologizm keçmişdir. Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmləri mənbə baxımdan təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qohum olmayan ingilis və Azərbaycan dillərində bəzən eyni semantika ifadə edən frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Belə frazeologizmlər beynəlmiləl xarakter daşıyır və bir sıra dillərdə mövcuddur. Beynəlmiləl frazeologizmlərin bir çoxu antik mədəniyyətlə əlaqədar olur, bəziləri isə kalka yolu ilə bir dildən digərinə keçir. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan dilində mövcud olan müxtəlif dillərdən alınan frazeologizmlərin böyük əksəriyyəti dilimizə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adlarının iştirakı ilə formalaşan frazeologizmlərin struktur-semantik təhlili adlanır**” və o, üç yarımfəsildən ibarətdir. II fəslin I yarımfəslı “**Müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri**” adlanır və burada müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmlər struktur-qrammatik xüsusiyyətləri baxımından təhlil edilir. Bildiyimiz kimi, dilçilik ədəbiyyatında frazeologizmlərin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri kifayət qədər tədqiq edilmişdir. Frazeologizmlərin təsnifatı məsələlərində A.İ.Smirniski, A.V.Kunin, İ.V.Arnold, V.V.Vinoqradov kimi dilçilərin müstəsna rolu olmuşdur. Sonrakı bütün təsnifatlar da öz əsasını adları qeyd olunan bu alimlərin tədqiqatlarından götürmüşdür. Dissertasiyanın II fəslinin birinci yarımfəslində biz ingilis və Azərbaycan dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmləri tərkibindəki komponentlərinin sayına görə tək-komponentli (*in the black*), ikikomponentli (*blue blood*; *qara bayram*), çoxkomponentli (*to give smb green light*; *qara*

gözlərinə bağışlamaq) və cümləşəkili (*Every cloud has a silver lining*; *Qara günün ömrü az olur*) olmaqla dörd qrupa ayırıq. Həmin bölmədə koloristik frazeologizmlər struktur-qrammatik xüsusiyyətlərinə görə substantiv (*a purple heart*; *sarı sim*), feili (*to look black*; *ağ yuyub qara sərmək*), atributiv və ya adyektiv (*green as grass*; *kağız kimi ağ*), adverbial (*out of blue*), nidayi (*...is may face red*) və modallıq (*sure as God made green apples*) bildirən olmaqla altı qrupda tədqiq edilir. Burada hər bir qrupa daxil olan frazeologizmlərin strukturu, qrammatik xüsusiyyəti, tərkibində işlənən komponentlərin sayı müqayisəli şəkildə araşdırılır.

Tədqiqat işinin ikinci fəslinin ikinci yarım fəslə "Müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin semantik xüsusiyyətləri" adlanır. Burada koloristik frazeologizmlərin semantik xüsusiyyətlərindən və mənə əlaqələrindən bəhs edilir, eləcə də frazeoloji sinonimlik, antonimlik, çoxmənalılıq və omonimlik xüsusiyyətləri dil faktları əsasında hərtərəfli araşdırılır. Sözlər kimi, frazeoloji birləşmələr də bir-birləri ilə sinonimik əlaqədə ola bilərlər. Ümumiyyətlə, frazeoloji sinonimiya semantik kateqoriya olub, leksik tərkibinə və üslubi çalarına görə fərqlənən, yaxın, yaxud eyni mənə ifadə edən frazeologizmlər kompleksidir. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində rəng adları ilə formalaşan sinonim frazeoloji birləşmələri quruluşuna görə iki yerə ayırmaq olar: 1) ümumi rəng komponentinə malik olan sinonimlər; 2) ümumi rəng komponenti olmayıb, sadəcə mənəyə yaxın olan frazeologizmlər. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində birincilər sayca daha çoxdur. Məsələn: *to roll out the red carpet for smb // to give smb red carpet treatment* (*kiməsə böyük hörmət göstərmək*); *ağ gün görmək // ağ günə çıxmaq* (*to reach happy days, to achieve one's own aims*) və s. Ümumi rəng komponenti olmayan frazeologizmlərə misal olaraq, *to look blue // to be green around the gills* (*xəstə kimi görünmək, xəstə olmaq, həlsiz olmaq*); *gözünə ağ gəlmək // gözünün qarası getmək* (*a gradual loss of vision because of tiredness*) və s. göstərmək olar. Dissertasiyanın bu hissəsində frazeoloji sinonimlik və frazeoloji variantlar arasındakı fərqlər də göstərilmişdir. Frazeoloji sinonimlərdən fərqli olaraq frazeoloji variantlar quruluşca yalnız bir komponentinə görə fərqlənir

və onlar bütün üslublarda bir-birini əvəz edə bilər. Məsələn: *to show (to hoist) white flag – ağ bayraq qaldırmaq (göstərmək); ağı qaradan ayırmamaq (seçməmək)-can not be able to differentiate (separate) good from evil* və s.

Koloristik frazeologizmlərin semantik cəhətdən qarşı-qarşıya qoyulması frazeoloji antonimlik adlanır. Frazeoloji antonimləri də öz növbəsində iki qrupa ayırmaq mümkündür. Birinci qrupa daxil olan frazeologizmlər eyni quruluş və leksik tərkibə malik olur, onların komponentlərinin biri əksmənalı olur. Məsələn: *black magic – white magic; üzünü ağ etmək – üzünü qara etmək* və s. İkinci qrupa aid olan antonim frazeologizmlər isə müxtəlif quruluşa malik olur və onların tərkibindəki komponentlər ayrılıqda deyil, yalnız frazeologizmin tərkibində əks mənə ifadə edir. Məsələn: *to be in the pink (sağlam, gümrəh olmaq) – to look green around the gills (xəstə olmaq; görünmək); gününü göy əskiyə bürümək – ağ günə çıxartmaq* və s.

Frazeologizmlər əsasən monosemantik vahidlər olsa da, nadir hallarda onlarda polisemantiklik də müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, elə söz birləşmələri vardır ki, onların ilkin, həqiqi mənası genişlənərək ikinci nominasiya qazanıb və onlar frazeologizm şəklində də işlənməyə başlayıblar. Lakin bununla belə, həmin söz birləşmələri ilkin mənasını da saxlayıb. Məsələn: *To wear black cloth – 1)qara paltar geyinmək 2) keşiş olmaq; yaşıl işıq – 1) green light 2)to permit*. Bununla belə, müqayisə dillərin hər ikisində elə çoxmənalı frazeologizmlər vardır ki, onlar ilkin mənasında da frazeologizm şəklində işlənmişdilər. Məsələn: *To black smt out – 1)nəyisə ört-basdır etmək, 2) hər hansı bir xəbəri yayılmağa qoymamaq, 3) televiziya yayımını qadağan etmək; qara yaz – black spring 1) yaz fəslində gün insanı daha tez qaraltdığına görə, 2) hər hansı bir bədbəxt hadisə baş verdiyinə görə və s.* Göründüyü kimi, frazeologizmlər dildə işləndikcə müxtəlif mənə çalarları ifadə etməyə başlayır və bir müddət sonra bu mənə çaları müstəqil mənə ifadə edərək polisemantikliyi əmələ gətirir.

Tərkibində rəng adları işlənmiş frazeologizmlərdə çoxmənalılıq ilə yanaşı omonimlik də ola bilər. Lakin frazeoloji birləşmələrdə omonimlik sərbəst söz birləşmələrinə nisbətən az olur. Frazeologizmlərin omonimliyi barədə S.Cəfərov yazır: “*Bir dəfə*

məcəzi mənə kəsb edərək, yeni məhfum ifadəsi kimi formalaşan söz birləşməsinin yenidən başqa bir məcəzi mənə kəsb etməsi çətindir"⁸. Omonim səciyyəli koloristik frazeologizmləri araşdırarkən onları yaranma xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa ayırmaq olar: 1) sərbəst söz birləşmələri ilə omonimlik təşkil edənlər; 2) daxili omonimlər. Birinci qrupa daxil olan koloristik frazeologizmlər səs tərkibi etibarı ilə sərbəst söz birləşmələri ilə eyniyyət təşkil edir. Onlar sabit söz birləşməsi kimi həqiqi, frazeologizm kimi isə məcəzi mənada işlənir. Məsələn: *Black sheep* ifadəsi sərbəst söz birləşməsi kimi *qara qoyun*, frazeologizm kimi isə *üz qarası* mənəsində işlənir, yaxud *gözünün ağı, qarası* ifadəsi həm həqiqi mənada görmə orqanının hissələri kimi, həm də məcəzi mənada *ən əziz adam, yeganə övlad* mənəsində işlənir. Daxili omonimlər isə müxtəlif frazeologizmlər arasında olan omonimlikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, daxili omonimlər də bəzən həqiqi mənada, sərbəst söz birləşməsi kimi işləyə bilərlər. Məsələn: *to bleed white* – 1) *kiminsə bütün gücünü tükətmək*, 2) *tamamilə pulsuz qalmaq*, 3) *qansızlıqdan rəngi ağarmaq (həqiqi mənə)*; *off brown* – 1) *rəngi solmaq*; 2) *pis əhval-ruhiyyədə olmaq*; 3) *ədəbsiz, nalayiq, yaramaz ləyaqətsiz (əsasən lətifə, hekayə haqqında)* və s.

Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin mənə əlaqələrinin müqayisəli şəkildə tədqiqindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, frazeologizmlərin omonimliyi və çoxmənalılığı geniş yayılmış hadisə deyildir. Belə ki, frazeologizmlər üçün təkmənalılıq daha xarakterikdir. Sabit söz birləşmələri ilə müqayisədə frazeologizmlərin sinonim və antonimliyi də daha az müşahidə olunur. Bu yarım-fəslində həmçinin müqayisə olunan dillərdə frazeoloji sinonim, antonim və omonimlər bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılır və onların fərqli və oxşar xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir. Dissertasiya işinin II fəslinin "**Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin tematik qrupları**" III yarım-fəslində Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlərin tematik bölgüsünü müqayisəli şəkildə tədqiq etmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Burada hər iki dildə subyektin xarici görünüşünü,

⁸ Cəfərov, S.Ə. Müasir Azərbaycan dili / S.Ə.Cəfərov. – Bakı: Maarif, – 1982. – 192 s.

xarakterini, mənsubiyyətini, təbiət hadisələrini, qida məhsullarını, maddi obyektləri ifadə edən, eləcə də termin şəklində işlənən frazeologizmlər təhlil edilmiş, onlar arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətlər araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə **“İngilis və Azərbaycan dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin funksional-üslubi xüsusiyyətləri”** adlanır. Burada müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin üslubi xüsusiyyətləri, onların işlənmə dairəsi, metoforik və metonomik səciyyəsi, eləcə də tərcümə üsulları araşdırılır. Dissertasiyanın III fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir.

Üçüncü fəslin birinci yarımfəslə **“Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərdə obrazlılığın ifadəsi və onların işlənmə dairəsi”** adlanır. Burada Azərbaycan, həm də ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlərin üslubi xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. N.M.Şanskiy frazeologizmləri üslubi cəhətdən 4 qrupa ayırmışdır⁹. Biz də bu tədqiqat işində N.M.Şanskiyin təsnifatını əsas götürərək rəng adları ilə formalaşan frazeologizmləri funksional-üslubi xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik: 1) ədəbi frazeologizmlər; 2) məişət (danışıq dili) frazeologizmləri 3) neytral (üslublararası) frazeologizmlər. Ədəbi frazeologizmlər dedikdə biz, bədii, publisistik, rəsmi işgüzar və elmi üslublarda işlənən frazeologizmlərin cəmini nəzərdə tutmuşuq. Dissertasiya işinin bu hissəsində müxtəlif üslublarda işlənən frazeologizmlər nümunələr əsasında araşdırılmışdır.

Dil faktlarının təhlilindən belə nəticəyə gəlinmişdir ki, koloristik frazeologizmlər funksional üslubun demək olar ki, bütün növlərində işlənsələr də, onlar dilin bütün üslublarında eyni işlənməyə tezliyinə malik deyildir. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində tərkibində rəng adları işlənmiş frazeologizmlərə daha çox bədii üslubda rast gəlinir. Tədqiqat işinin bu hissəsində, koloristik frazeologizmlərin üslubi xüsusiyyətlərindən, onların obrazlılığın, emosionallığın, ekspresivliyin yaranmasında oynadığı roldan bəhs edilir.

⁹ Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М.Шанский. – Москва: URSS, – 2012. – с. 34

Üçüncü fəslin ikinci yarımfəslı “**Metoforık və metonomik səciyyəli frazeologizmlər**” adlanır. Burada həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlərin metoforik və metonomik xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Bu bölmədə, metafora və metonomiyaya ənənəvi yanaşma ilə yeni-koqnitiv yanaşma qarşı-qarşıya qoyulur və koloristik frazeologizmlər koqnitiv nöqteyi-nəzərdən araşdırılır. Koqnitiv yanaşma dedikdə biz, metafora və metonimiyaların dil və mədəniyyətə xas olan reallıqların təsiri ilə yaranan koqnitiv prosesin nəticəsi olduğunu nəzərdə tuturuq. Bu proses insanlaren xarici aləm haqqındakı təsəvvürlərindən doğur və burada emosional müdaxilə öz əksini tapır. Azərbaycan və ingilis dillərində tərkibində rəng adları işlənmiş frazeologizmlərin də böyük əksəriyyəti metaforik xarakterlidir. Burada müxtəlif əşya, varlıq, məhfuma aid ayrı-ayrı xüsusiyyətlər rənglərə köçürülür və rəng adları vasitəsilə frazeologizmlərdə öz əksini tapır. Məsələn: *White sepulchre* – riyakar insan (hərfi mənəsi *ağ məqbərə*), bu nümunədə ağ sözü nisbətən kinayəli şəkildə işlənmişdir. Burada ağ məqbərə onun zahiri görünüşünün ağ, lakin daxilinin qara, yaxud da onun naməlum, müəmmalı olduğuna işarədir. Riyakar insanlar da özlərini yaxşı kimi göstərməyə çalışsalar da, əslində daxilində belə olmurlar. Göründüyü kimi, insana, onun mənəvi aləminə xas xüsusiyyət cansız məhfuma köçürülmüşdür və rəng adı vasitəsilə metaforikləşərək işlənmişdir. Digər bir nümunə kimi *qara pişik (black cat)* frazeologizmini göstərmək olar. Burada, qara bədbəxtlik uğursuzluq rəmzi kimi işlədilmişdir və qara rəngin ifadə etdiyi bu neqativ mənalar pişiyin üzərinə köçürülmüşdür. Bir çox Avropa ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda qara pişiyin kiminsə yoluna çıxması həmin şəxsin uğursuzluğa düşər olacağına işarədir. Buna uyğun olaraq da aravuran, fitnəçi insanları el arasında “*qara pişik*” adlandırırırlar. Göründüyü kimi, frazeologizmlərin tərkibində işlənən rəng adları bəzən universal, bəzən də milli koloritləri əks etdirərək, insan təfəkkürünü, onun düşüncə və arzularını obrazlı şəkildə ifadə edir. Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlər həm də metonomik xarakterli ola bilər. Məsələn: *to turn grey* – saç ağarmaq, burada, yaşlanmaq sözünün əvəzinə onun bir elementi – ağ saç işlədilmişdir; *qara qızıl* – black gold (neft), bu

nümunədə neft sözünün əvəzinə onun iki elementi-rəngi (qara) və dəyərli (qızıl kimi) təbii sərvət olması işlədilmişdir. Göründüyü kimi, metaforik və metonimik səciyyəli koloristik frazeologizmlər ana dilin konseptual sistemi ilə əlaqədardır və bu dil daşıyıcılarının dünya haqqında assosiativ və bədii anlayışlarına əsaslanır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin üçüncü yarımfəslisi **“Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin tərcümə yolları”** adlanır və bu hissədə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin tərcümə üsullarından bəhs edilir. “Tərcümə zamanı orijinal mətnin üslubunu, emosionallığını, ifadə tərzini olduğu kimi saxlamaq lazımdır. Bununla yanaşı tərcümə üçün iki ümumi müddəa mövcuddur: 1. tərcümənin məqsədi, yəni oxucunu tərcümə edilmiş mətnlə mümkün qədər yaxından tanış etmək; 2. tərcümə etmək, yəni müəyyən dil vasitələrindən istifadə etməklə tərcümə ediləcək mətni düzgün nəzərə çatdırmaq”¹⁰. Dil faktlarının təhlili ilə belə bir nəticəyə gəlinir ki, tərcümə edən şəxs frazeologizmin semantik-üslubi xüsusiyyətlərini düzgün qiymətləndirməli, frazeologizmlərin tərcümə üsullarından xəbərdar olmalı və vəziyyətdən, mətnin məzmunundan asılı olaraq tərcümə zamanı hansı üsuldan istifadə edəcəyini dəqiq bilməlidir. Tərcümə üsulları çoxdur və burada frazeologizmlərin tərcüməsində istifadə olunan əsas beş üsuldan söhbət açılır. 1) Ekvivalent tərcümə – Bu üsuldan istifadə tərcüməçiyə tərcümə edilən dil vahidinin mənasını bütöv şəkildə qoruyub saxlamağa imkan verir. Yəni mənbə dildə işlənən frazeologizm ilə tərcümə dilindəki frazeologizm bütün parametrlər üzrə üst-üstə düşür. Frazeoloji ekvivalentlər öz növbəsində iki yerə ayrılır: a) *Tam ekvivalentlər*. Burada, tərcümə olunan ifadə original ifadənin yeganə tərcüməsi olur və onlar həm leksik tərkibi, həm obrazlılığı, həm də qrammatik strukturu baxımdan tamamilə eyni olur. Məsələn: *qara bazar – black market; boz kardinal – grey cardinal* və s. b) *Natamam ekvivalentlər*. Bu frazeologizmlər üslub və obrazlılıq baxımından yaxın olsa da, onlar arasında müəyyən leksik-qrammatik fərqlər ola bilər. Məsələn: *silver*

¹⁰ Xıdırova, V.F. Tərcümə nəzəriyyəsi və prosesi haqqında // – Bakı, ADU, Elmi Xəbərləri, – 2005. №4. – s. 56.

screen – mavi ekran və s. 2) Frazeoloji analoq – Mənbə dildə işlənən frazeologizmin tərcümə olunan dildə ekvivalenti yoxdursa, tərcüməçi frazeoloji analoqdan istifadə edir. Frazeoloji analoq zamanı mənbə dildə işlənən frazeologizmin ifadə etdiyi məna tərcümə olunan dildə öz əksini tapmalıdır. Məsələn: *every bean has its black – hər gözəlin bir eybi var; the pot calling the kettle black – kor kora kor deməsə bağı çatlayar.* 3) *Təsviri tərcümə* – Bu cür tərcümə prosesi zamanı mənbə dildə olan frazeologizm tərcümə zamanı sərbəst söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Təsviri tərcümədən ekvivalent və analoq tərcümə mümkün olmadığı zaman istifadə olunur. Bu cür tərcümə zamanı ifadənin ekspressivliyi, obrazlılığı və mənanın bəzi çalarları itir. Məhz bu səbəbdən tərcüməçilər təsviri tərcüməyə yalnız müstəsna ehtiyac olduğu zaman müraciət etməli olurlar. Məsələn: *awhite elephant* frazeologizmi maddi dəyəri olan, lakin lazımsız əşyaya deyilir. Bu frazeologizm ingilislərdə bir rəvayətlə əlaqədar dilə daxil olaraq qəlibləşmiş ifadə kimi işlədilir. Azərbaycan dilində bu mənada işlənən frazeologizm olmadığından onu Azərbaycan dilinə ekvivalent, yaxud analoq üsulla tərcümə etmək mümkün deyil. Bu frazeologizm təsviri üsulla tərcümə oluna bilər. 4) *Kalka yolu ilə tərcümə* – Bu üsulla tərcümə başqa dilə məxsus söz və ya ifadələrin sırf hərfi tərcüməsindən yaranan tərcümədir. 5) *Antonimik tərcümə* – Tərcümənin bu növü mənfi məna təsdiq konstruksiyası, yaxud müsbət məna inkar konstruksiyası ilə ifadə olunduğu zaman işlədilir. Məsələn: *to keep one's head – başını itirməmək, ruhdan düşməmək – to keep one's pecker up* və s.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat prosesi zamanı əldə edilmiş elmi qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan dilinə nisbətən ingilis dilində tərkibində rəng adları işlənən frazeologizmlər sayca daha çoxdur. Tədqiqat zamanı Azərbaycan dilində tərkibində ağ rəng işlənən 17, qara işlənən 36, sarı işlənən 7, qırmızı rəng işlənən 13, yaşıl ilə 2, göy (mavi) ilə 4, boz rəng işlənən 5, çəhrayı 1, qəhvəyi rənglə işlənən 1 ədəd frazeologizmə rast gəldi. Uyğun olaraq ingilis dilində ağ rəng ilə formalaşan 64, qara rəng ilə 84, sarı rəng ilə 20, qırmızı ilə 50, yaşıl rəng ilə 44, göy (mavi) rəng ilə 46, boz rəng ilə 8, çəhrayı ilə 7, qəhvəyi rəng ilə 6,

əlavə olaraq bənövşəyi rəng ilə 5, narıncı ilə 1, qızıllı ilə 4, gümüşü rəng ilə isə 2 ədəd koloristik frazeologizm rast gəldi.

2. Müxtəlif dil ailələrinə və fərqli mədəniyyətlərə aid olan Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlərin müqayisəli linqvokulturoloji təhlili nəticəsində onlar arasında fərqli xüsusiyyətlərlə yanaşı müəyyən dərəcədə oxşarlıqların da olduğunu qeyd etmək mümkündür.

3. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində frazeologiyaya dair ilkin məlumatlar XX əsrin əvvəllərində meydana gəlsə də, frazeologiya müstəqil elm sahəsi kimi hərtərəfli tədqiqata yalnız XX əsrin II yarısından sonra cəlb edilmişdir. Bundan əlavə, həm Azərbaycan, həm də ingilis frazeologiyasının inkişafında sovet dilçiliyinin rolu olmuşdur.

4. Müqayisə olunan dillərdə frazeologiyanın tədqiqat obyektini müxtəlif terminlərlə ifadə olunurdu. Azərbaycan dilçiliyində “ibarə”, “idiom”, “frazoloji vahid” və s., ingilis dilçiliyində isə “idiom”, “set expression”, “phraseological unit” və s. terminlər işlədilmişdir. Sinonim hesab edilən bu terminlər arasında müəyyən məna fərqləri vardır və onların bəzisi frazeologiyanın bütün səciyyəvi əlamətlərini əks etdirmir. Ona görə də frazeologiyanın tədqiqat obyektini dəqiq şəkildə müəyyənləşdirmək zərurəti meydana çıxır. Bu baxımdan frazeologiyanın tədqiqat obyektini dedikdə biz, bütün sabit söz birləşmələrini, idiomları, atalar sözləri, məsəl və hikmətli sözləri özündə ehtiva edən frazeologizm terminini işlətməyi məqsədəuyğun hesab etmişik.

5. Paremioloji vahidlərin frazeologiyanın tərkib hissəsinə aid olub olmaması ilə bağlı dilçilər arasında fikir ayrılıqları mövcuddur. Fikrimizcə, paremioloji vahidləri də frazeologizmlərin bir növü hesab etmək və onları da frazeologiyanın tərkibində tədqiq etmək daha doğru olardı. Belə ki, struktur xüsusiyyətləri fərqli olsa da həm frazeoloji, həm də paremioloji vahidlər sabit birləşmələrdir; onların tərkibi dəyişməz olur; onların hər ikisi dildə hazır şəkildə mövcud olaraq bu və ya digər xalqın tarixini, mədəniyyətini, həyat tərzini və s. xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Başqa sözlə desək, onlar milli səciyyə daşıyır. Həm frazeoloji, həm də paremioloji vahidlər bu və digər məhfum yaxud anlayışı obrazlı və ekspressiv şəkildə ifadə edir.

Bəzən paremioloji vahidlər frazeologiyanı zənginləşdirən mənbə rolunu da oynayır. Başqa sözlə desək, bəzi frazeoloji vahidlər atalar sözü və məsəllər əsasında yaranıb. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, paremioloji vahidlər bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə şərtsiz olaraq frazeologiyanın tələblərinə cavab verməyə bilər. Odur ki, tədqiqat işində paremiologiya frazeologiyanın bir qolu kimi təhlil edilir.

6. Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlər xalqın milli mədəni xüsusiyyətlərini, tarixini, adət-ənənələrini, həyat tərzini özündə əks etdirən dil vahidləridir.

7. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində işlənən koloristik frazeologizmlər kommunikativ, nominativ və koqnitiv (tanıma) funksiyalarını həyata keçirir.

8. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində frazeologizmlər qədim tarixə malikdirlər. Bu vahidlərin böyük əksəriyyətinin yaradıcısı xalqdır. Onların mənbə baxımdan təhlil edərkən şərti olaraq 2 əsas qrupa bölə bilərik: 1) dilin daxili imkanları hesabına yarananlar 2) digər dillərdən keçən alınmalar. Əlavə olaraq dilin digər variantlarından keçən frazeologizmlər vardır ki, buraya ingilis dilinin amerikan variantında keçən frazeologizmlər daxil edilir. Azərbaycan dilində belə bir qrup yoxdur. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, dilin öz daxili imkanları hesabına yaranan frazeologizmlər sayca üstünlük təşkil edir. Bu qrupa daxil olan vahidlər üçün şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri, eləcə də Qurani Kərim və Bibliya kitabları mənbə rolunu oynayır. Dilin daxili imkanları hesabına yaranan frazeologizmlər bu və ya digər xalqın milli-mədəni xüsusiyyətlərini inikas etdirir. Müqayisə olunan dillərin hər ikisinə qədim latın və yunan dillərindən xeyli sayda frazeologizm keçmişdir. Müxtəlif geneoloji qrupa daxil olan Azərbaycan və ingilis dillərində frazeologizmlərin maddi ekvivalentliyi tipik olmasa da, əsasən antik mədəniyyətlə əlaqəli, beynəlmiləl xarakter daşıyan vahidlərə hər iki dildə rast gəlmək mümkündür. Alınma frazeologizmlərin müqayisəli təhlilinə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilində digər dillərdən keçən frazeologizmlər sayına və növünə görə Azərbaycan dilindən daha çoxdur. Beləki, tədqiqat zamanı ingilis dilinə ispan, alman, fransız, holland dillərində keçən frazeologizmlərin olduğunu

müəyyən etdik. Azərbaycan dilində işlənən alınma frazeologizmlər isə əsasən rus dili vasitəsilə dilimizə keçmişdir.

9. Frazeoloji ədəbiyyatda frazeologizmlərin struktur-qrammatik, semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə aparılan təsnifatlar öz əsasını görkəmli dilçilər A.İ.Smirniski, A.V.Kunin, İ.V.Arnold, V.V.Vinoqradovun bölgülərindən götürmüşdü. *"Azərbaycan və ingilis dillərində rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlər"* adlı tədqiqat işi də bu baxımdan istisna təşkil etmir.

10. Tədqiqat göstərir ki, müqayisə olunan dillərin hər ikisində işlənən frazeologizmlər struktur baxımından rəngarəngdir. Frazeologizmlərin komponentləri arasındakı sintaktik əlaqəyə əsasən hər iki dildə işlənən frazeologizmlər həm söz birləşməsi, həm də cümlə şəkilində ola bilər. Tərkibindəki komponentlərin sayına görə koloristik frazeologizmlər 4 qrupda (təkkomponentli, ikikomponentli, çoxkomponentli və cümləşəkili) tədqiq edilir. Azərbaycan dilində təkkomponentli koloristik frazeologizmə rast gəlinmədi. Qrammatik xüsusiyyətlərinə görə koloristik frazeologizmlər substantiv, feili, atributiv, adverbial, nidayi və modallıq olmaqla 6 qrupda araşdırılır. Azərbaycan dilində nidayi və modallıq ifadə edən koloristik frazeologizmə rast gəlinmədi. Müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmlərin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri arasındakı fərqliliklər onların müxtəlif sistemli dillər olması ilə izah edilir.

11. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlərdə frazeoloji sinonimlik və antonimlik geniş yayılmış hadisədir. Koloristik frazeologizmlər üçün monosemantiklik xarakterik xüsusiyyət olsa da müqayisə olunan dillərin hər ikisində bu vahidlərdə çoxmənalılıq və omonimlik mənalılarının mövcudluğunu müəyyənləşdirmək mümkündür.

12. Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmləri 14 tematik bölgüdə qruplaşdırmaq mümkündür. Bu qruplara daxil olan frazeologizmlər arasında fərqli xüsusiyyətlərlə yanaşı oxşarlıqlarda mövcuddur ki, bu da hər iki dildə rəng adlarının ifadə etdiyi mənalıların universallığı ilə əlaqədardır.

13. Azərbaycan və ingilis dillərində koloristik frazeologizmlərin funksional-üslubi xüsusiyyətlərinin müqayisəli tədqiqinə əsasən qeyd etmək olar ki, onlar funksional üslubun bütün növlərində işlənir. Lakin

müqayisə olunan dillərin hər ikisində koloristik frazeologizmlərə daha çox bədii və məişət üslublarında rast gəlinir.

14. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində işlənən koloristik frazeologizmlər üçün obrazlılıq, ekspressivlik və emotivlik səciyyəvidir.

15. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində işlənən koloristik frazeologizmlər üçün metaforik və metonimik səciyyəvi xarakterikdir. Bu frazeologizmlər ana dilin konseptual sistemi əsasında yaranır və həmin xalqın ətraf-ələm haqqındaki assosiativ və bədii anlayışlarına əsaslanır.

16. Tədqiqat işində metaforik və metonimik səciyyəvi frazeologizmlərin təhlili koqnitiv yanaşma əsasında aparılıb.

17. Müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmləri tərcümə edərkən dörd əsas üsuldan (ekvivalent, analoq, təsviri və kalka yolu ilə tərcümə) istifadə edilir. Koloristik frazeologizmlərin tərcüməsində ən uğurlu üsul ekvivalent tərcümədir. Bu üsuldan istifadə tərcüməçiyə tərcümə edilən dil vahidinin mənasını bütöv şəkildə qoruyub saxlamağa imkan verir. Yəni, mənbə dildə işlənən frazeologizm ilə tərcümə dilindəki frazeologizm bütün parametrlər üzrə üst-üstə düşür. Ekvivalent tərcümə mümkün olmadıqda analoq tərcümədən istifadə edilir. Bu zaman frazeologizmlər eyni məna ifadə etsələr də onların üslubi xüsusiyyətlərində, obrazlılıq dərəcəsində və milli koloritlərində fərqlər müşahidə oluna bilər. Analıq tərcümə də tətbiq oluna bilinmədikdə frazeologizm təsviri üsul vasitəsilə bir dildən digərinə tərcümə edilir və bu zaman o, sərbəst söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Bəzi hallarda frazeologizm kalka üsulu ilə tərcümə edilir və bu da başqa dilə məxsus söz yaxud ifadənin sırf hərfi tərcüməsindən yaranır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı tezis məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Tərkibində "ağ" və "qara" rəng adları olan frazeologizmlərin ingilis və Azərbaycan dilində müqayisəsi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və Ədəbiyyat – 2017. № 1, – s. 66-69.
2. İngilis və Azərbaycan dilçiliyində paremiologiya // "M.P.Vaqif və Müasirlik" mövzusunda elmi praktik konfrans, – Bakı, BDU, 7 dekabr, 2017, – s. 430-433

3. İngilis və Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya elminin inkişaf dinamikası və frazeologizm anlayışı // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi Əsərlər (dil və ədəbiyyat seriyası, – 2018. № 1, – s. 105-109.
4. Müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmlərin yaranmasında şifahi xalq ədəbiyyatının rolu // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2018. № 1, – s. 136-141.
5. İngilis və Azərbaycan dillərində "göy" və "yaşıl" rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin müqayisəli təhlili // – Bakı: Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, – 2018, № 48, – s. 182-187.
6. Отражение английской культуры во фразеологизмах с компонентом цветообозначения // – Москва: Мирнауки, культуры, образования, – 2018. № 3, –с. 531-534.
7. Coloristic phraseologisms of metaphoric and metanomic character in the Azerbaijani and English languages // – Vienna: The European Journal of Literature and Linguistics, – 2018. № 3, p. 27-31
8. İngilis və Azərbaycan dillərində koloristik frazeologizmlərin işlənmə dairəsi // – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Elmi Əsərlər, – 2018. №6, – s. 110-113
9. İqtisadi diskursda koloristik frazeologizmlər // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, –2018. №4, – s. 86-88
10. Tərkibində rəng adı olan atalar sözlərinin müqayisə olunan dillərdə təhlili // “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” mövzusunda IX beynəlxalq elmi konfrans, – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, – 3-4 may, –2018, – s. 576-577.
11. Müqayisə olunan dillərdə rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərdə milli koloritin ifadəsi // İnternational Conference on Sustainable Development and Actual Problems of Humanitarian Sciences, – Bakı, Azərbaycan Universiteti, – 14-15 may, – 2018, s. 361-363
12. İngilis və Azərbaycan dillərinin tibbi diskursunda koloristik frazeologizmlər // “Tətbiqi Dilçiliyin Müasir Problemləri” III beynəlxalq konfrans, – Bakı, – Azərbaycan Dillər Universiteti, – 25-26 oktyabr, – 2018, s. 52

13. İngilis və Azərbaycan dillərinin siyasi diskursunda xromatik rənglər ilə formalaşan frazeologizmlərin işlənməsi // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII respublika elmi konfransı, – Bakı, – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, – 22-23 noyabr, – 2018, –s. 462-464
14. Müqayisə olunan dillərdə koloristik frazeologizmlərin ekvivalent üsulla tərcüməsi // – Bakı: Bakı Qızlar Universitetinin Elmi Xəbərləri, – 2019. №1, s. 35-40
15. İngilis dilində işlənən somatik frazeologizmlərin semantik təhlili // – Gəncə: Gəncə Dövlət Universiteti, Elmi Xəbərlər, – 2019. №3, – s. 285-289
16. Rəng adları ilə formalaşan frazeologizmlərin kütləvi informasiya vasitələrində işlədilməsi // – Bakı: AMEA-nın M.Fizuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2019. № 9, – s. 118-122
17. On Cultural Connotations of Azerbaijani and English Idioms // – Belgrade: Cultural Identity of Azerbaijan, – 2019, – p. 149-155
18. İngilis dilində tərkibində antroponimlər işlənən frazeologizmlərin təhlili // Müasir dilçiliyin aktual problemləri beynəlxalq elmi konfrans, – Bakı, – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, – 6-7 iyun, – 2019, s. 322-324.
19. Colour idioms as a reflection of English and Azerbaijani culture // Eurasiascience XXII международная научно-практическая конференция, – Москва, – 30 июня, – 2019, p. 155-156
20. İngilis dilində işlənən reklam sloqanlarının üslubi xüsusiyyətləri // Gənc tədqiqatçıların III respublika elmi praktik konfransı, –Bakı, Azərbaycan Universiteti, – 13 mart, – 2020, s. 266-268
21. İngilis dilində işlənən toponimik frazeologizmlərin semantik təsnifi // “Filoloji elmlər və innovativ tədqiqatlar kontekstində” beynəlxalq elmi konfrans, – Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, – 24 dekabr, – 2020, – s. 518-519
22. İngilis dilində işlənən frazeologizmlərdə gender stereotipləri // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və Ədəbiyyat, – 2021. №1, s. 22-24.

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 İyul 2022-ci il tarixində saat 16⁰⁰
Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13
Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1104, Bakı, S.Rüstəm, 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Slavyan
Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara
göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.05.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 40 495 işarə

Tiraj: 100